

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра фінансів

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

Механізм формування та реалізації бюджетної політики в соціальній сфері

Студентки 2 курсу, 2-м групи,
спеціальності 072
«Фінанси, банківська справа та страхування»
спеціалізації «Державні фінанси»

Плахотнюк Аліни
Олексіївни

Науковий керівник
к.е.н., доцент

Савченко Наталія
Григорівна

Гарант освітньої програми
завідувач кафедри фінансів,
заслужений діяч науки і техніки України
д.е.н., професор

Чугунов Ігор
Якович

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ	6
1.1. Бюджетний механізм фінансового забезпечення соціальних видатків.....	6
1.2. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення соціальних видатків держави.....	13
РОЗДІЛ 2. СТАН ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ НА СОЦІАЛЬНУ СФЕРУ В УКРАЇНІ.....	17
2.1. Аналіз розвитку фінансового забезпечення бюджетних видатків на соціальну сферу.....	17
2.2. Оцінка рівня та якості життя населення в Україні	29
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ.....	36
3.1. Напрями розвитку системи надання соціальних послуг населенню.....	36
3.2. Вдосконалення бюджетного механізму забезпечення соціальних гарантій населення.....	42
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Актуальність теми. Впродовж останніх років теза про соціальну орієнтацію бюджетної політики є надзвичайно поширеною в Україні. Дійсно, номінальні обсяги асигнувань, що спрямовуються на розвиток соціальної сфери, з кожним роком зростають. Водночас якість соціально значимих послуг, що надаються населенню, не демонструє позитивної динаміки; більше того, оцінка фактичного стану соціально-економічного розвитку в країні викликає занепокоєння. Так, масштабне нарощування соціальних видатків не призвело до подолання бідності та скорочення майнового розшарування в суспільстві, погіршується стан здоров'я населення, існують проблеми нерівного доступу до освітніх і медичних послуг, дискусійною залишається якість освіти.

Це зумовлює актуальність наукових досліджень проблематики бюджетного забезпечення окремих складових соціальної сфери, оцінки ефективності соціальних видатків з огляду на реальні показники соціально-економічного розвитку, визначення пріоритетів розвитку соціальної сфери. Важливим завданням є оцінка перспектив розвитку соціальної сфери з огляду на очікувані зміни в структурі потенційних користувачів соціальних послуг.

Значення цих досліджень зростає в умовах нестабільності соціально-економічного стану, наслідками якої в Україні стають скорочення виробництва, зростання безробіття та майнового розшарування, а також посилення соціальної напруги в суспільстві. Проблеми з наповненням дохідних частин бюджетів усіх рівнів та фондів соціального страхування обмежують можливості фінансування соціальних програм та виконання соціальних зобов'язань держави. Тому питання підвищення ефективності соціальних видатків та визначення пріоритетів розвитку соціальної сфери актуалізуються в умовах обмеженості бюджетних ресурсів та необхідності спрямування значних коштів на соціальні цілі.

Різні аспекти розвитку соціальної сфери та її окремих складових досліджувались у роботах відомих вітчизняних науковців: А. Гальчинського, В. Геєця, І. Гнибіденка, О. Грішнєвої, М. Долішнього, М. Карліна, І. Курило, В. Куценко, Е. Лібанової, Л. Лісогор, І. Лукінова, П. Леоненка, В. Мандибури, О. Макарової, Б. Надточія, В. Новікова, В. Одинця, В. Онікієнка, І. Петрової, С. Пирожкова, А. Ревенка, У. Садової та багатьох інших.

Питання фінансування соціальної сфери досліджували в Україні – В. Федосов, І. Чугунов, С. Буковинський, О. Василик, О. Величко, В. Козак, В. Кравченко, В. Опарін, Д. Полозенко, В. Тропіна, Л. Момотюк та інші науковці; серед зарубіжних науковців – У. Беверидж, І. Бентам, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак, А. Пігу, Д. Роулс, М. Фрідман та ін.

Наявність складних і нерозв'язаних питань, пов'язаних із фінансовим забезпеченням соціальних видатків бюджету обумовили вибір теми випускної кваліфікаційної роботи та її актуальність.

Метою випускної кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретичних та практичних засад механізму формування та реалізації бюджетної політики в соціальній сфері, а також розробка пріоритетів розвитку соціальної сфери та напрямів вдосконалення її фінансового забезпечення.

Для досягнення поставленої мети було передбачено вирішення наступних завдань:

- розкрити сутність та основні складові бюджетного механізму забезпечення соціальних гарантій населення;
- проаналізувати сучасний стан бюджетного забезпечення соціальних видатків;
- здійснити оцінку рівня та якості життя населення в Україні;
- визначити проблеми формування та розвитку фінансового забезпечення соціальних видатків бюджету, обґрунтувати шляхи їх подолання;

- обґрунтувати перспективні напрями розвитку бюджетного механізму фінансування соціальних видатків держави.

Об'єктом дослідження є механізм формування та реалізації бюджетної політики в соціальній сфері.

Предметом дослідження є відносини, які виникають в процесі формування та використання бюджетних коштів на соціальний захист населення.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої в роботі мети використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи. Зокрема, при розгляді теоретичних засад та моделей фінансування соціальної сфери застосовувалися конкретно-історичний та порівняльний методи; при дослідженні особливостей бюджетного забезпечення соціальної сфери – методи структурного аналізу та синтезу, а також економіко-статистичні та графічні методи; при визначенні основних чинників, що зумовлюють низьку ефективність соціальних видатків, – методи індукції та дедукції. Методи системного підходу, групування використано для розробки пропозицій по вдосконаленню фінансового забезпечення соціальних видатків бюджету.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти України фінансового забезпечення соціальних видатків бюджету, офіційні статистичні дані Міністерства соціальної політики, Державної служби статистики України та інших органів державної влади, наукова монографічна література, статті вітчизняних та зарубіжних вчених тощо.

Випускна кваліфікаційна робота включає вступ, три розділи, висновки і пропозиції, список використаних джерел та додатки.

Апробація результатів дослідження. За результатами виконання випускної кваліфікаційної роботи опубліковану 1 статтю: Формування та реалізація бюджетної політики в соціальній сфері // Зб. наук. ст. студ. – К.: Київ. нац. торг-ек. ун-т, 2018. Обсяг статті становить: 0,3 д.а.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

1.1. Бюджетний механізм фінансового забезпечення соціальних видатків

Зазначимо, що основними пріоритетами бюджетної політики у фінансуванні соціальних гарантій в Україні є: посилення соціальної функції бюджету, підвищення рівня соціальних гарантій з метою уникнення надмірного соціального розшарування та задля суттєвого зниження прошарку бідного населення; створення сприятливих умов для соціально-економічного зростання.

Джерелами фінансування видатків на соціальний захист є як бюджетні кошти, так і кошти соціальних та благодійних фондів. Проте досить важливим питанням у розвитку кожної держави є обсяги забезпечення соціального захисту саме за рахунок бюджетних коштів.

Слід зазначити, що бюджетний механізм забезпечення соціальних гарантій включає в себе дві підсистеми, що відображають методи бюджетного впливу, - бюджетне забезпечення і бюджетне регулювання. Бюджетний механізм фінансування соціальних гарантій можна представити у вигляді схеми (рис.1.1.).

Вивчення української практики бюджетотворення і реалізації пріоритетів бюджетної політики підтверджують те, що однією з центральних проблемних питань в цьому контексті є якість бюджетного планування і прогнозування.

Аналіз наукових публікацій, здійснений з метою узагальнення теоретичних засад бюджетного планування і прогнозування в розрізі визначення їх економічної сутності, підтвердив дискусійність цього питання: серед науковців не існує єдиної думки щодо їх належності до інструмента або метода.

Так, Л.Д.Сафонова [72] і В.М.Опарін [72] розглядають ці процеси як метод; О.Д.Василик [6] та К.В.Павлюк [6] – як інструмент бюджетної політики. На думку Феценка Л.В. узагальнююче визначення бюджетного планування слід розглядати як комплекс науково обґрунтованих організаційно-технічних, методичних заходів із визначення доходів і видатків, які перерозподіляються через централізовані фонди коштів державної влади та органів місцевого самоврядування, що здійснюється з метою забезпечення сталого економічного розвитку країни [74, с.154].

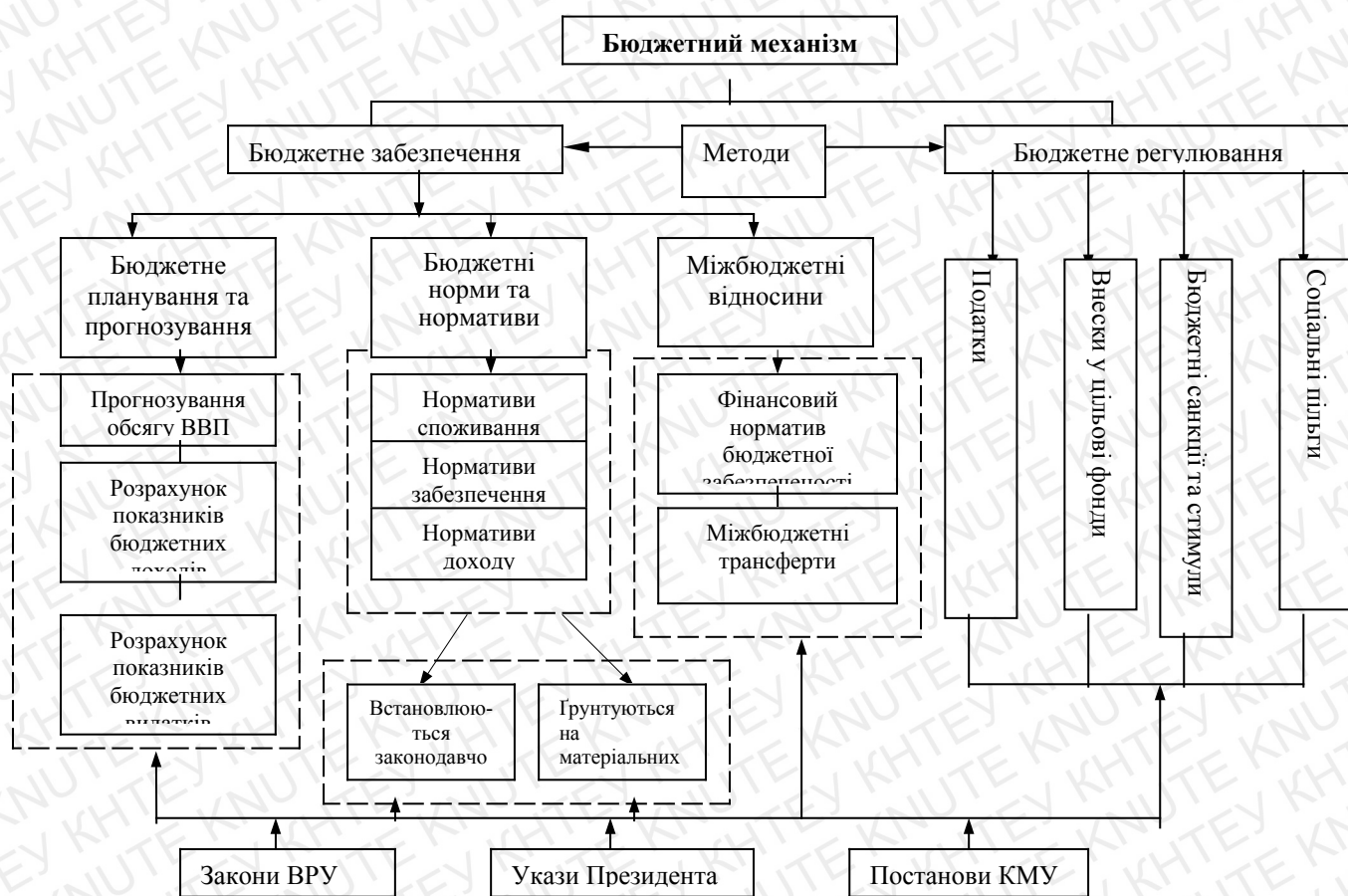

Рис. 1.1. Бюджетний механізм фінансування соціальних гарантій населення України

Джерело: Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6т. /Редкол.: Е.М. Лібанова (голова) та ін.– К.: 2014.– Т.2: Соціальна спрямованість бюджетної політики. – С.172.

Невід'ємною складовою розробки довгострокової фінансової політики держави є прогнозування, головне призначення якого – виявлення на основі проведеного аналізу тенденцій та закономірностей розвитку народного господарства. Це надає змогу проаналізувати тенденції формування та використання бюджетних ресурсів; виявити чинники, які необхідно брати до уваги у розрахунках бюджетних показників, визначити їх взаємозв'язки, а також можливі способи впливу на них. Прогнозування в розрізі його економічної сутності можна розглядати як певний етап загального процесу планування, який спрямований на розробку не конкретних заходів, а на обґрунтування тенденцій розвитку того чи іншого процесу, рішення проблем. У 2000 році було ухвалено Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [49], в якому державне прогнозування визначено як наукове передбачення розвитку країни, окремих галузей економіки чи адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки й соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку.

Прогнозування являє собою передбачення можливого стану об'єкта у майбутньому, яке не вимагається виконувати. Метою його здійснення є обґрунтування планових бюджетних показників, які є обов'язковими до виконання і застосовуються для цілеспрямованого впливу на рівень соціально-економічного розвитку держави; тобто бюджетне планування є логічним продовженням прогнозування [10, с.48]. Основним питанням оновлення методології бюджетного планування є визначення методів його реалізації як системи засобів розробки, обґрунтування, взаємоузгодження й оптимізації планових завдань і показників. Сьогодні широко застосовуються традиційні для України методи планування: балансовий, нормативний, коефіцієнтів, програмно-цільовий, які тісно взаємопов'язані.

Важливою складовою бюджетного планування є бюджетування – сукупність технологічних процедур бюджетної роботи з аналітично-

розрахункової підготовки бюджетів, кошторисів і програм із допомогою порівняння відносної корисності альтернативних варіантів витрачання бюджетних коштів на конкретні види державної діяльності з урахуванням вартості витрат на досягнення кінцевого результату й упущення вигід. Тобто, бюджетування безпосередньо пов'язане з розробкою та аналізом окремих бюджетів та кошторисів, що враховує та відображає наміри політичного, економічного та соціального характеру. Як управлінська фінансова технологія воно передбачає формування бюджетних видатків відповідно до чітко визначених довгострокових пріоритетів розвитку країни та державних фінансів. Основне призначення цього методу переорієнтовується з ощадливості на ефективність використання бюджетних коштів, тобто на досягнення максимальних результатів за допомогою залучених ресурсів [74, с.156].

Відбувається пошук варіантів та відпрацювання системи показників, за якими можна оцінювати результати роботи як органів влади, так і конкретних закладів. На сьогодні застосування даного методу ще не набуло загальнодержавного поширення, однак у багатьох областях планування основних показників бюджету відбувається саме за цим методом.

На сьогоднішній день вважається, що найбільш прогресивною формою бюджетування є програмно-цільовий метод (ПЦМ), який використовується багатьма країнами. Це не просто нова технологія калькулювання витрат на різні види державної діяльності, а система багатоаспектного аналітичного підходу до процесу прийняття рішень в бюджетній сфері щодо управління бюджетними ресурсами в коротко – та середньостроковій перспективі, яка передбачає розробку й реалізацію бюджетних програм, орієнтованих на кінцевий результат [79, с.5].

Згідно зі ст. 2 Бюджетного кодексу України ПЦМ – метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів із застосуванням оцінки ефективності їх використання на всіх стадіях бюджетного процесу [5]. Кодексом передбачено обов'язковість

застосування ПЦМ на державному та місцевому рівнях із проведенням оцінки ефективності бюджетних програм [5].

Бюджетним кодексом України також передбачається складання головними розпорядниками бюджетних коштів прогнозу бюджетних показників та наступні за плановим два бюджетних періоди [5] взаємоузгоджено із завданнями та пріоритетами соціально-економічного розвитку країни як підґрунтя для переходу в перспективі до формування середньострокового бюджету [19, с.47]. Всім вимогам, що ставляться до бюджетного планування в умовах фінансово-економічної кризи, відповідає «нуль-базис» бюджетування, яке не базується на минулих показниках, а передбачає щорічну верифікацію та необхідність захисту і обґрунтування усіх видатків, що плануються до фінансування. Послідовна реалізація цього методу забезпечує складання бюджету «знизу вгору», а не «згори вниз», що дозволить краще задовольнити потреби адміністративно-територіальної одиниці. Що стосується методів бюджетного прогнозування, то слід відмітити, що в Україні найбільш широко використовуються формалізовані методи (прогнознаї екстраполяції, системно-структурні, асоціативні, випереджуючої інформації), а у зарубіжних країнах поширена практика інтуїтивних методів (індивідуальні та колективні експертні оцінки).

Зазначимо, що за умов нестабільності економічного розвитку в Україні важливе значення для прогнозування бюджетних показників матиме врахування показників інфляції, обмінного курсу національної валюти, державного боргу та їхні зміни у прогнозованому періоді. Точність прогнозних розрахунків залежить здебільшого від таких факторів: значень бюджетних показників у базисному періоді, величини і динаміки заданих параметрів розвитку економіки у прогнозованому періоді, структури і внутрішньої характеристики моделі для розрахунку показника. Для реалізації основного методологічного принципу бюджетного прогнозування, що полягає в досягненні й динамічній підтримці збалансованості руху бюджетних потоків у процесі економічного розвитку, доцільно

використовувати економіко-математичні моделі. Принцип досягнення, встановлення і підтримання бюджетної збалансованості має підтримуватися при розв'язанні всього кола завдань бюджетного прогнозування.

Надзвичайно важливу роль у системі управління бюджетним забезпеченням соціальної сфери відіграють норми і нормативи, особливо при застосуванні нормативного методу розподільних відносин. Важливим аспектом у бюджетному нормуванні видатків в соціальній сфері є питання дослідження стандартів та нормативів соціальної сфери.

Діючі соціальні стандарти не відповідають сучасним соціальним реаліям та економічним можливостям держави, не враховують міжнародні норми та потребують перегляду. В українській практиці, започаткованій ще з радянських часів, використовується метод прямого розрахунку вартості соціальних послуг, що надаються органами влади відповідних адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням фактичної наявності мережі, штату і контингенту закладів соціально-культурної сфери та інших бюджетних установ.

У зарубіжній практиці використовується такий метод розрахунку вартісних соціальних стандартів, як нормативне калькулювання фінансових витрат на одиницю виконаних робіт (наданих послуг).

Другим блоком бюджетного механізму забезпечення соціальних гарантій, його підсистемою, є бюджетне регулювання.

Бюджетне регулювання є фінансовим методом регулювання економіки, являє собою процес управління міжбюджетними відносинами з приводу перерозподілу коштів, шляхом вирівнювання доходів і видатків місцевих бюджетів з метою їх збалансування. Компонентну будову бюджетного регулювання складають економічні стимули, податкові розщеплення, трансферти, нормативи відрахувань, бюджетне вирівнювання, організаційно-правові форми бюджетного регулювання, суб'єкти та об'єкти міжбюджетних відносин [6, с.17].

Загальнодержавне значення бюджетного регулювання полягає у реалізації регіональної політики, забезпеченні комплексного економічного розвитку регіонів, реструктуризації економічної і соціальної сфери депресивних територій. Бюджетне регулювання економіки регіонів направлене на досягнення економічного зростання на основі фінансової автономії місцевої влади, її ініціативи, зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування як інституту суспільного розвитку та саморегуляції, розширення можливостей використання територіальних факторів шляхом створення відповідних стимулів, забезпечення комплексного економічного та соціального розвитку територіальних одиниць.

Бюджетне регулювання передбачає законодавче закріплені відсоткові відрахування від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів, встановлені на даній території, а також дотації і субвенції до бюджетів адміністративних територій відповідно до техніко-економічних обґрунтувань, в які включаються: статистичні дані про економічний, соціальний, природний та екологічний стан зазначених регіонів; розрахунки необхідних витрат для вирівнювання економічного, соціального й екологічного стану та ефективного використання природних ресурсів територій; інформація про урядові та регіональні програми подолання нерівностей між адміністративними територіями, про виконані в попередні роки програми й досягнуті результати про діючі програми та програми, що розробляються, з прогнозом наслідків їх виконання.

Таким чином, існуючий в Україні бюджетний механізм фінансування соціальних гарантій населення, відображений на рис. 1.1., потребує вдосконалення шляхом перегляду пріоритетів бюджетного фінансування соціальних гарантій, вдосконалення планування та прогнозування бюджетних видатків на їх фінансування, запровадження системи державних мінімальних соціальних стандартів, підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів на основі запровадження програмно-цільового методу

складання бюджету, посилення фінансового контролю за витрачанням бюджетних коштів, перегляду соціальних пілґ, які надаються відповідно до чинного законодавства та введення нормативів мінімуму видатків бюджету на фінансування соціальних гарантій.

1.2. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення соціальних видатків держави

Після здобуття незалежності в Україні вирішується важлива проблема: визначення шляхів подальшого економічного і соціального розвитку. Доля реформ вирішальною мірою залежить від спроможності держави надати їм соціальної спрямованості. У зв'язку з цим назріла нагальна необхідність реформування фінансового забезпечення соціальної сфери, основним джерелом якого є бюджетні асигнування.

Для цього необхідно звернутися до аналізу теорії і практичного інструментарію вирішення соціальних проблем у світових системах. Особливе значення має аналіз досвіду розвинених країн, реалії яких відображають результати використання моделей, адекватних сучасному розвиненому суспільству, і дозволяють виявити тенденції його розвитку.

Стратегічною метою в розвинених країнах проголошується зростання ефективності соціальних видатків. При цьому важливим моментом є перенесення акценту з нарощування державних інвестицій в соціальну сферу на раціоналізацію їх використання. Україні також потрібно наслідувати цей принцип.

Аналіз світового досвіду фінансування соціальної інфраструктури дає можливість зробити висновок про те, що поряд з національними особливостями в механізмі надання соціальних послуг є загальні риси: по-перше, це система державної підтримки фундаментальної науки, загальної освіти, національної культури та мистецтва; по-друге, максимальне

стимулювання науково-технічного прогресу; по-третє, різноманітність форм та джерел фінансування соціально-культурної сфери [3, с.165].

У сфері бюджетного фінансування соціальної сфери виділяють дві групи країн. Перша група має соціально орієнтовану економіку, що характеризується високим рівнем податків та соціальною спрямованістю видатків бюджету. Характерною особливістю цих країн є те, що їх соціально-економічні та правові системи налаштовані працювати на досягнення соціальної злагоди та високого рівня життя основної маси населення. Сюди відносять такі країни, як Швеція, Німеччина, Данія, Австрія, Іспанія. Хоча Швеція і Німеччина відносяться до однієї групи країн, вони представляють різні види держав загального добробуту. Між ними є деякі принципові відмінності.

Друга група країн має ліберальну економіку, тобто нижчий рівень податків та менший рівень соціальних видатків з бюджету. Фінансування соціальної сфери відбувається за умовно-залишковим принципом, при якому держава бере на себе виконання тих функцій, які належним чином не виконує ринок. Соціальні послуги, не тільки освіта або охорона здоров'я, але і матеріальне забезпечення в старості, здебільшого купуються на ринку і оплачуються самими користувачами тих або інших видів соціальних послуг.

Ці країни не мають достатньо потужних механізмів узгодження інтересів між соціальними групами. До них можна віднести США і Канаду.

Аналізуючи бюджетне фінансування соціальної сфери, розглянемо частку видатків на соціальний бюджет у валовому національному продукті. У зв'язку з цим виділяють “ліберальну” та “соціально орієнтовану” моделі бюджету. Вони відрізняються між собою рівнем та складом соціальних видатків. Так, в середньому у 18 розвинутих країнах світу частка соціальних видатків у ВВП дорівнює приблизно 25 %, в тому числі в США – 21 %, а в Японії – близько 18 %. З 13 європейських країн Греція і Швейцарія відстають від середнього рівня, а 11 інших випереджають цей рівень. Питома вага соціального бюджету в них становить 30 % [3, с. 166].

Для України цікавим є досвід країн, які пройшли або проходять шлях розвитку, аналогічний нашому (Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина та ін.). Він свідчить про те, що держава, яка не в змозі належною мірою фінансувати соціальну сферу, повинна рішуче реформувати соціальну політику за трьома головними напрямками: по-перше, це роздержавлення соціальної сфери і максимальне звільнення держави від функцій безпосереднього надання громадянам соціальних послуг з перекладенням цих обов'язків на некомерційні структури; по-друге, формування ринку соціальних послуг з реальною конкуренцією їх надавачів, внаслідок чого підвищується якість і знижуються витрати на виробництво цих послуг; по-третє, впровадження комплексної системи соціального замовлення. Така форма взаємодії держави з некомерційними організаціями поширена в усіх цивілізованих країнах. Основою механізму соціального замовлення є принцип переважного використання бюджетних та позабюджетних коштів, призначених для соціальних потреб, на фінансування не відомств і відповідних бюджетних установ, а цільових соціальних програм і соціальних проектів.

У багатьох європейських країнах успішно використовується програмно-цільовий метод формування бюджету, що дозволяє державі зосереджувати увагу на найважливіших пріоритетах при розподілі фінансових ресурсів.

Важливою складовою активної соціальної політики є надання прямих послуг або ваучерів на оплату послуг. Останнім часом у багатьох країнах здійснювалася заміна фінансових трансфертів на пряме або непряме надання соціальних послуг. Так, фінансована державою служба надання допомоги по догляду за дітьми стала позитивним прикладом суспільної інвестиції, що, як вважається, дає кращий ефект, ніж просто фінансові трансферти, тому що поєднується з продуктивною поведінкою, роботою. Так, в Австралії соціальний захист здійснюється через надання "концесійних карт", що дають право придбати за зниженими цінами різноманітні товари і послуги. У США

клієнти системи соціального забезпечення одержують ваучери на харчування. Так, розмір соціальної допомоги, що надається громадянам Чехії, залежить не тільки від майнового стану заявника, а і від його активності, спрямованої на вихід з кризової ситуації. Ті громадяни, які не планують у найближчому майбутньому включитися у виробничий процес без поважних на те підстав, можуть розраховувати лише на мінімальну допомогу держави (гаряче харчування один раз на день, тимчасове житло та ін.).

З метою зниження безробіття в багатьох постсоціалістичних країнах вживаються заходи щодо підтримки малого бізнесу.

Отже, держава витрачає кошти на такі цілі з надією, що в майбутньому це призведе до скорочення державних видатків внаслідок зменшення кількості громадян, які потребують допомоги. Це корисно і для України.

Проаналізувавши світовий досвід бюджетного фінансування соціальної сфери, можна зробити висновок, що немає готових рішень щодо проведення кардинальних реформ, які б оптимально відповідали інтересам усіх верств населення і держави. Тому не слід бездумно копіювати досвід зарубіжних країн у сфері бюджетного фінансування соціальної сфери, а треба враховувати національні особливості нашої країни.

РОЗДІЛ 2

СТАН ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ НА СОЦІАЛЬНУ СФЕРУ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз розвитку фінансового забезпечення бюджетних видатків на соціальну сферу

Соціальна сфера є дуже складним об'єктом державного регулювання. Основна проблема полягає в тому, щоб віднайти кошти для надання соціальної допомоги тим групам населення, які не можуть без неї вижити, і при цьому підтримати на гідному рівні інвестування в людський капітал, без якого неможливе майбутнє будь-якої держави: освіта, наука, культура, доступна медична допомога, інформаційне забезпечення.

Основною метою фінансування соціальної сфери є підвищення її економічної ефективності, що означає здобуття найбільшої соціальної віддачі від бюджетних видатків. Економічно ефективні соціальні системи повинні забезпечувати вирішення питань соціального захисту населення, підвищення рівня життя, збереження життєвих стандартів при найменших витратах з точки зору витрат бюджету і ліквідації диспропорцій в розподілі ресурсів. Крім того, вони повинні сприяти встановленню макроекономічної рівноваги.

Комплексні дослідження соціального стану можливі лише за умови чітко структурованої і достатньо повної системи показників-індикаторів і соціальних нормативів, що характеризують рівень та якість життя населення країни та його окремих верств, а також відповідного забезпечення репрезентативної оцінки динаміки цих показників органами суспільного регулювання. Соціальне життя суспільства характеризується розмаїттям процесів і явищ, в яких беруть участь різні об'єкти. Ці процеси та об'єкти мають різні ознаки, властивості та якості, а тому для їх характеристики залучаються численні конкретні соціальні показники і системи показників.

Характерною ознакою існуючої моделі соціального захисту населення України є загальна тенденція до збільшення частки бюджетних видатків на соціально-культурні заходи у видатках зведеного бюджету України. Упродовж 2011 – 2017 рр. річні видатки на соціально-культурні заходи склали більше 50% від загальної суми видатків, зазначеної у консолідованому бюджеті України. Найбільший їх обсяг припадав на 2013 р., коли видатки зведеного бюджету на соціально-культурні заходи склали 64,4%, або 22,4% ВВП (табл.2.1.).

Таблиця 2.1.

Динаміка частки соціальних видатків зведеного бюджету України (2011 – 2017 рр.)

Роки	Роки						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Видатки зведеного бюджету, млрд грн	416,6	492,5	505,8	523,1	679,8	835,6	1056,8
Темп росту видатків зведеного бюджету, %	110,3	118,2	102,7	103,4	130	122,9	126,5
Видатки на соц.-культ. заходи, млрд грн	251,3	299	325,9	309,3	377,7	480,1	590,3
Темп росту видатків на соц. - культ. заходи, %	104,4	118,9	108,9	94,9	122,1	127,1	123,0
Видатки на соц.-культ. заходи, % видатків зведеного бюджету	60,3	60,7	64,4	59,1	55,6	57,5	55,9
Видатки на соц.-культ. заходи, % ВВП	19,1	21,2	22,4	19,7	19,1	20,1	19,8

Джерело: Розраховано автором за даними Бюджетного комітету Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.budget.rada.gov.ua/> та Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>.

Відмітимо, що за сукупною часткою соціальних видатків зведеного бюджету відносно ВВП Україна не поступається розвиненим країнам. Проте в Україні більша частина соціальних видатків поглинається видатками на фінансування програм соціального захисту і соціального забезпечення, в той час як у розвинених країнах переважна частина бюджетних видатків спрямована на фінансування таких соціальних послуг, як освіта та охорона здоров'я.

В більшості країн з розвинутою ринковою економікою величина соціальних видатків знаходиться в межах 60% загального розміру витрат бюджету країни [16, с.365]. Результати аналізу свідчать, що Україна за цим показником не поступається перед розвинутими країнами. Також за показником частки видатків на соціальний захист у ВВП країни рівень соціального захисту в Україні наближається до показників найбільш розвинених країн, таких як Швейцарія та Франція, проте ефективність використання цих коштів набагато менша.

Зазначимо, що в консолідованому бюджеті країни щороку спостерігається переважання екстенсивного збільшення асигнувань на соціальні видатки, (табл.2.2.) без здійснення системних змін щодо підвищення ефективності цих видатків та перебудови системи соціального захисту в країні. За таких умов зростання соціальних видатків містить у собі досить потужний інфляційний потенціал. В той же час, як можна бачити у 2017 році в порівнянні з 2013 роком соціальні видатки державного бюджету зростали нижчими темпами, ніж загальні видатки державного бюджету.

Слід сказати, що фінансування соціальної сфери в Україні організоване вкрай нераціонально, значна частка коштів не досягає громадян, які дійсно потребують соціального захисту. Суттєво зріс рівень фактичної платності послуг охорони здоров'я та освіти, що зробило багато з цих послуг недоступними для малозабезпечених прошарків населення.

Проблеми ефективності та результативності фінансування системи соціального захисту в Україні постають з фіскальної залежності органів місцевого самоврядування від уряду держави. Місцеві податки і збори у структурі власних доходів місцевих бюджетів в Україні складають незначну питому вагу – 5-6% [26, с.36], в той час, коли місцева влада має значні видаткові зобов'язання. А саме – місцева влада має (відповідно до Бюджетного кодексу [5]) фінансувати найдорожчі державні функції, тобто охорону здоров'я, освіту та соціальні послуги.

Таблиця 2.2.

**Динаміка соціальних видатків
Державного бюджету України**

Статті видатків	2013 рік, млн грн	2014 рік, млн грн	2015 рік, млн грн	2016 рік, млн грн	2017 рік млн грн	Питома вага (2017 р.), %	Темп росту, 2017/2013, %
Охорона здоров'я	12 879,3	10 475,8	11 450,3	12 456,3	16 729,1	2,0	129,9
Духовний та фізичний розвиток	5 111,9	4 871,8	6 619,2	4 958,9	7 898,1	0,9	154,5
Освіта	30 943,1	28 674,6	30 184,8	34 825,4	41 140,2	4,9	133,0
Соціальний захист та соціальне забезпечення	88 547,3	80 549,1	103 700,9	151 965,5	144 478,3	17,2	163,2
Видатки на соціально-культурну сферу, всього	137 481,6	124 571,3	151 955,2	204 206,1	210 245,7	25,1	152,9
Видатки державного бюджету, всього	403 456,0	430 108,8	576 848,3	684 743,4	839 243,7	100	208,0
Частка видатків на соціально-культурну сферу у видатках державного бюджету, %	34,1	29	26,3	29,8	25,1	x	x

Джерело. Розраховано автором за даними Бюджетного комітету Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.budget.rada.gov.ua/> та за даними Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua>.

Видатки на соціально – культурну сферу (охорона здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіта, соціальний захист та соціальне забезпечення) складають переважну частину видатків місцевих бюджетів і мають тенденцію до зростання (табл. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Структура видатків місцевих бюджетів у 2012–2017 рр., %

Показники	Роки					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Видатки місцевих бюджетів, в т.ч.	100	100	100	100	100	100
Соціальні видатки	72,4	75,7	70,7	75,2	74	81,1
Економічні видатки та охорона довкілля	5,1	6,9	8,5	7,8	8,9	4,9
Інші видатки	22,5	17,6	20,8	17,0	17,1	14,0

Джерело. Розраховано автором за даними Бюджетного комітету Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.budget.rada.gov.ua/>.

Іншою важливою проблемою реалізації заходів у соціальній сфері країни є щорічне недовиконання планових показників соціальних видатків як по державному, так і по місцевих бюджетах. Слід зазначити, що в Україні така проблема посилюється ще й тим, що процес недовиконання планових показників соціальних видатків відбувається на фоні фінансування державою соціальних послуг населенню на рівні, який досить часто не відповідає навіть розміру встановленого прожиткового мінімуму в країні.

Вважаємо, що розміри соціальних гарантій не мають визначатися на основі величини видаткової частини бюджету, а навпаки – його видаткова частина, призначена на соціальні виплати, повинна формуватися з урахуванням величини прожиткового мінімуму і даних статистичної інформації про кількість громадян, що потребують державної підтримки. Лише за таких умов може бути забезпечений основний принцип державної політики України – принцип побудови правової соціальної держави (ст.1 Конституції України) [23].

В свою чергу, неадекватність прожиткового мінімуму породжує дезорієнтацію в соціальній політиці загалом і в політиці забезпечення доходів населення зокрема.

Основним компонентом доходів громадян є заробітна плата, що забезпечує майже половину їхніх сукупних доходів. Протягом 2012 – 2017 рр. у структурі доходів населення питома вага заробітної плати коливалася в

діапазоні від 40,8 % до 43,3 %. Тобто частка трудових доходів в сукупних доходах населення знизилася, що є негативною тенденцією. Питома вага соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів досягала максимуму (40,8%) в 2009 році, в період так званої фінансово-економічної кризи.

Можна стверджувати, що динаміка доходів населення за період 2006 – 2015 рр. мала нестійкий характер. Якщо до 2009 рр. реєструвалося стабільне зростання реального наявного доходу населення, то у 2009 році темп зростання суттєво знизився, що спричинено наслідками фінансово-економічної кризи в цей період.

З 2010р. можна спостерігати підвищення реального наявного доходу населення до 117,1% у порівнянні з 2009 роком. Проте, починаючи з 2013р. по 2015р. реальні наявні доходи населення України щорічно почали знижуватися, що пов'язано з нестабільним соціально-економічним та політичним становищем в країні. З 2016 року реальні наявні доходи поступово почали зростати.

Слід зазначити, нині держава перевантажена широкою мережею бюджетних установ, що виконують різні функції в соціальній сфері, не маючи можливості фінансувати ці установи хоча б в мінімально необхідному обсязі за рахунок бюджетних коштів.

Слід констатувати, що перехід до ринкових методів господарювання в Україні досі майже не поширювався на реформування системи послуг соціальної сфери. Вона залишається побудованою за принципом утримання постачальників послуг, а не купівлі конкретних послуг. Закон України «Про соціальні послуги», який набув чинності з 1 січня 2004 р. та визначає основні організаційні та правові засади надання послуг соціальної сфери, практично не закладає інструментів впровадження ринкових принципів їхнього надання. Поняття «соціальної послуги» звужено до комплексу «заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги», що звужує ринок послуг

соціальної сфери; закон не передбачає механізмів залучення до надання послуг соціальної сфери комерційних організацій.

Практично не застосовується системних спроб сформувані альтернативні джерела фінансування соціальних послуг, що можуть бути переведені на самоокупність або фінансування за рахунок благодійних коштів.

У галузі надання соціальної допомоги не налагоджено взаємодії з недержавними некомерційними організаціями. Хоча слід відзначити, що досвід закладення ринкових принципів соціальної політики вже напрацьований на основі низки регіональних і муніципальних програм соціально-економічного розвитку.

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні видатки на фінансування соціальної сфери спрямовані переважно на її соціальне утримання і лише незначним чином – на розвиток та підвищення ефективності соціальної інфраструктури.

Слід зауважити, що інститути соціальної сфери неможливо модернізувати, не торкаючись усього кола фундаментальних соціально-економічних складових життя суспільства. Відтак, в цілях вирішення основних соціально-економічних суперечностей, що склалися, на нашу думку, необхідно забезпечити доступність та безкоштовність для всіх громадян базових соціальних послуг, перш за все, освіти та охорони здоров'я.

Показники здоров'я населення, якості та доступності послуг системи охорони здоров'я і, як результат, ключові демографічні показники посідають пріоритетне місце серед компонентів якості життя населення.

Частка ВВП на охорону здоров'я збільшувалася до 2010 року, коли вона становила 4,5% , тим часом як ВООЗ визначила, що вона має складати не менше 8%. [31, с.33]

На протипагу України, у США на охорону здоров'я виділяють 12% від ВВП, у країнах ЄС – близько 9%, у тому числі Франція – 7,3%, Бельгія – 8,8%. [42, с.26]

На задоволення потреб в охороні здоров'я пересічного мешканця в Україні, з урахуванням паритету купівельної спроможності витрачається у 8,5 разів менше коштів, ніж у країнах Європейського регіону, та у 12,9 – у країнах-членах ЄС [42, с.25].

В умовах дефіциту бюджетних ресурсів, кошти, за рахунок яких фінансуються заклади охорони здоров'я України, не дозволяють повністю задовольнити зростаючі потреби населення і забезпечити стійку соціально-демографічну ситуацію.

Нині населення України становить майже 46 мільйонів і невпинно скорочується. Середня тривалість життя в Україні становить 66 років. Це на 11 років менше, аніж у середньому в країнах Західної Європи, і на 15 років менше, аніж у Японії. До пенсійного віку в нашій країні не доживають 47% чоловіків і 36% жінок. Загрозливими є масштаби смертності серед чоловіків працездатного віку. Нині 22% померлих – це люди працездатного віку, серед них 80% - чоловіки [31, с.33].

Серед дітей, зокрема школярів, здорова лише кожна десята дитина. Україна лідирує в Європі за темпами поширення такої загрозливої хвороби, як СНІД. В Україні вперше ВІЛ-інфіковані були виявлені в 1987р., а за прогнозом уже в 2016р. ця хвороба спіткає кожного 20-го жителя [31, с.32]. Поряд з цим в Україні епідемічний характер носить захворювання на туберкульоз. Епідемічні показники туберкульозу в Україні в 10–12 разів перевищують аналогічні показники в розвинених країнах. Попри серйозність загрози, держава щорічно фінансує цю галузь лише на 30-40% від потреб.

Аналіз ситуації в різних країнах свідчить, що ці захворювання знижують середню тривалість життя, збільшують попит на медичні послуги, загострюють проблеми бідності і соціальної нерівності.

Наведені дані свідчать, що галузь охорони здоров'я потребує значних коштів, насамперед бюджетних.

Незважаючи на збереження загальних позитивних тенденцій у фінансуванні охорони здоров'я (що відображається в абсолютних величинах), той рівень фінансування, який існує «...є недостатнім і забезпечує лише близько половини потреби галузі» [7, с.171]. А тому розвиток цієї сфери супроводжується загостренням цілої низки проблем. Проблемою функціонування галузі є, перш за все, недостатній рівень забезпечення населенням гарантованим безоплатним рівнем медичної допомоги, який передбачено Конституцією України. За рахунок бюджетних коштів фінансуються не медичні послуги (їх якість, своєчасність та ефективність), а поточне утримання закладів охорони здоров'я.

Лівова частка видатків припадає на заробітну плату медичних працівників та оплату комунальних послуг (понад 70% всіх видатків спрямовується на фінансування діяльності лікувально-профілактичних закладів). Бюджетні видатки на охорону здоров'я розподіляються відповідно до елементів затрат, головними з яких є лікарняні ліжка. Витрати на оплату праці та комунальні платежі становлять дві третини видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, в той час, як на закупівлю товарів, матеріалів та послуг витрачається лише одна п'ята, а на капітальні видатки одна десята сукупних видатків.

При цьому Україна має 5,74 лікарні на 100 тис. населення, що вдвічі більше за цей показник для країн — нових членів ЄС (2,75); кількість стаціонарних ліжок в Україні на 50% більша за середній показник для ЄС, а ліжок в лікарнях для пацієнтів з гострими захворюваннями — на 70%.

Водночас, якщо кількість медичних сестер та лікарів на 100 тис. населення наближається до середнього показника в ЄС, то обсяг наданого лікування (наприклад, кількість хірургічних процедур) на 20% менший, (табл.2.4).

Таблиця 2.4.

Показники галузі охорони здоров'я України та Євросоюзу

Показники на 100 тис. осіб	Україна	ЄС
Лікарні	5,74	2,75
Лікарняні ліжка	881,08	610,44
Кількість ліжок в лікарнях для невідкладної медичної допомоги	716,7	414,88
Лікарі	300,64	278,36
Терапевти	28,86	64,13
Стоматологи	40,63	61,77
Медсестри	776,26	641,6
Стационарні хірургічні процедури за рік	5248,79	7638,5
Середня тривалість лікування у стаціонарах, всі лікарні (днів)	14,2	8,71
Середнє навантаження на одне ліжко у %, лише лікарні для невідкладної медичної допомоги	90,4	76,97
Рівень захворюваності		
Рівень захворюваності на туберкульоз	81,24	17,59
Рівень захворюваності на СНІД	5,37	1,61
Рівень захворюваності на ВІЛ	24,02	5,64
Рівень захворюваності на рак	335,64	466,21

Джерело: Реформа фінансування охорони здоров'я України. Замість впровадження моделей — вирішення нагальних проблем // Аптека.-2013.-№20(641) від 19.05. 2017р.< <http://www.apteka.ua/tag/641>>

Тому можна стверджувати, що в Україні спостерігається зростання кількісних показників – використання «ліжко-днів», кількості посад лікарів, кількості відвідувань тощо, а не якісних – збільшення тривалості життя, зменшення кількості хронічних хворих, отримання своєчасної і в повному обсязі медичної допомоги.

Отже, можна стверджувати, що сучасний механізм розподілу бюджетних коштів на фінансування медичної галузі не забезпечує якісного відтворення людського капіталу в країні.

Наступною важливою групою видатків зведеного бюджету країни є видатки на освіту.

Саме завдяки постійному зростанню витрат на освіту розвинені країни зберігають провідне становище у світовій економіці. При цьому досвід багатьох країн підтверджує той факт, що в більшості з них у структурі вкладень в освіту переважає державна частка. Як зазначає Дж. Е. Стігліц,

питання про співвідношення рівності й ефективності породжує майже одностайну згоду щодо участі держави у гарантуванні освіти [64, с.45].

Основною причиною участі держави у гарантуванні освіти є те, що освіта – це той чинник, котрий громадянин може використовувати для підвищення свого життєвого рівня. Для Заходу відома формула: якщо сім'я вкладає в освіту 10% свого доходу, її добробут зростає на 26% [31, с.32].

В Україні можна спостерігати поступове підвищення частки видатків зведеного бюджету на освіту відносно ВВП. Так, у 2017 році вона становила 6,2%. В той же час рівень державного фінансування галузі визначений Законом України «Про освіту»[45] має складати не менше 10% ВВП. У зв'язку з цим, в Україні щороку зростає кількість тих, хто навчається за власні кошти.

Якість та доступність освіти усіх рівнів відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні достатнього рівня соціальної стабільності держави.

Україна має традиційно високі показники освіти і має значні досягнення у розвитку цієї галузі. Загальне охоплення освітою перевищує рівень країн з середнім доходом. Якщо брати показники відношення кількості осіб з вищою освітою до ВВП на душу населення, то Україна випереджає багато країн з вищим, ніж у неї, ВВП. В той же час якість освіти знижується. Механізми функціонування системи вищої освіти потребують вдосконалення.

Показники охоплення дітей України початковою освітою є стабільними і складають більше 99 відсотків. Цілком можливим є досягнення 100-відсоткового рівня у 2018 році. В Україні створено умови для здобуття повної середньої освіти у професійно-технічних навчальних закладах та на перших курсах вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації (коледжі, технікуми, училища). Показник охоплення дітей України повною середньою освітою (певною мірою завдяки цим закладам) складає близько 90 відсотків. У 2018 році цей показник має досягти рівня 99 відсотків.

У системі вищої освіти спостерігається чітка тенденція збільшення показника охоплення. Не в останню чергу завдяки збільшенню кількості вищих навчальних закладів на 10 відсотків показник охоплення особами віком 18-22 роки вищою освітою збільшився до 60 відсотків і до 2018 року має досягти рівня країн ЄС – 67 відсотків.

Зауважимо, що за роки незалежності практично не відбулося зменшення кількісних показників розвитку вищих навчальних закладів освіти. При деякому зменшенні чисельності студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації спостерігається значне збільшення чисельності у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації.

Основним джерелом фінансування освіти є кошти державного та місцевих бюджетів, причому вищі навчальні заклади фінансуються переважно за рахунок державного бюджету. До того ж, як показує дослідження, щороку сума коштів спеціального фонду освітніх установ зростає.

Для активізації розвитку освіти, поліпшення її якості необхідно поступово довести обсяг видатків на освіту за рахунок бюджетних коштів до законодавчо встановленого рівня та забезпечити перехід освіти на нормативне фінансування на основі відповідних державних соціальних стандартів. Поряд з цим надання їм більшої самостійності у напрямках використання ресурсів, виокремлених за нормативами, дозволить ефективніше використовувати обмежені фінансові ресурси.

Таким чином, не дивлячись на те, що за сукупною часткою соціальних видатків відносно ВВП Україна не поступається перед розвинутими країнами, проте в Україні більша частина соціальних видатків поглинається видатками на соціальний захист і соціальне забезпечення. Високий ступінь соціально-економічної нерівності, значна частка бідного населення в країні впливають на щорічне зростання обсягу соціальних трансфертів, які часто називають «...непродуктивними видатками» [7, с.173].

Вважаємо, що одним із важливих напрямів формування ефективного механізму перерозподілу бюджетних коштів в системі соціальних видатків держави має стати впровадження нових управлінських підходів до планування соціальних видатків, спрямованих на приведення зобов'язань держави у відповідність з наявними фінансовими ресурсами.

Ефективна політика у сфері соціального захисту населення потребує, насамперед, відповідного рівня фінансування, який дозволив би розв'язати організаційні проблеми, ліквідувати декларативний характер напрацьованих законодавчих норм у цій сфері, тобто надати соціальному захисту населення системний, ресурсозабезпечений зміст.

В той же час, проблема обмеженості фінансових ресурсів для розвитку системи соціального захисту населення ставить гостро питання про ефективність їх використання. Зважаючи на це, на нашу думку, необхідно зосередити увагу на посиленні контролю над соціальними видатками держави з метою забезпечення раціонального використання наявних фінансових та матеріальних ресурсів соціальної сфери.

Саме оптимальне визначення основних стратегічних пріоритетів бюджетної політики в соціальній сфері дасть змогу зосередити використання бюджетних ресурсів на задоволення першочергових соціальних потреб та отримати найбільший як соціальний, так і бюджетний ефект. Основні заходи щодо удосконалення бюджетного механізму надання соціальних гарантій будуть розглянуті нами в наступному розділі роботи.

2.2. Оцінка рівня та якості життя населення в Україні

Ефективна бюджетна політика, спрямована на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення, може бути реалізована лише за умови всебічного врахування системної дії комплексу соціальних чинників, що його зумовлюють, та застосування повної і репрезентативної системи показників оцінки рівня життя.

У 1999 році на 29-й сесії Статистичної комісії ООН був затверджений мінімальний набір національних даних соціальної статистики, рекомендований робочою групою за міжнародними статистичними програмами і координацією Економічної і Соціальної Ради ООН.

На сьогодні ПРООН використовує широкий спектр статистичних даних, які характеризують різні сторони якості життя через показники людського розвитку: відтворення населення (чисельність і склад населення, народжуваність, дитяча та материнська смертність, передчасна смертність, поширеність особливо небезпечних хвороб), розвиток інфраструктури (витрати на охорону здоров'я, освіту та науку, вакцинація дітей, доступ до якісної питної води та ліків, поширеність телефонних мереж, мобільного зв'язку та Інтернет, споживання електроенергії), діяльність державної влади (видатки держави на охорону здоров'я та освіту, підтримка сільського господарства, видатки на армію, допомога багатих країн бідним, списання боргів бідних країн перед багатими, державний борг та його обслуговування, ратифікація міжнародних угод), економічне зростання (приріст ВВП, індекс споживчих цін, обсяги і структура імпорту та експорту, розвиток торгівлі, інвестиції, зайнятість і безробіття населення) тощо.

Значне місце при оцінюванні рівня життя посідають соціальні стандарти, що використовуються ПРООН для міжнародного порівняння рівня життя (табл. 2.5.).

Означені основні соціальні стандарти значною мірою збігаються із профільними показниками людського розвитку, що охоплюють дохід, стан здоров'я та рівень освіти і формують показник найвищого рівня – індекс людського розвитку (індекс розвитку людського потенціалу).

Індекс людського розвитку є середньоарифметичним трьох індексів другого рівня: ВВП, тривалості життя та освіти. Останній є середньозваженим двох компонентів – середньої тривалості навчання дорослого населення (з вагою у 2/3) та очікуваної тривалості навчання дітей шкільного віку (1/3).

Таблиця 2.5.

Соціальні стандарти, що використовуються ПРООН для міжнародного порівняння рівня життя населення [56]

Стандарт ООН	Параметри
1. Очікувана тривалість життя	25 (min) – 85 (max) років
2. Освіченість населення	100%
3. Середня тривалість навчання	15 років
4. Реальний ВВП на душу населення за ПКС	200 (min) – 40 тис. (max) USD
5. Сукупний рівень народжуваності (фертильності) (середня кількість дітей, народжених жінками дітородного віку, від 20 до 45 років)	2,14–2,15
6. Рівень старіння населення	7%
7. Співвідношення доходів між найбагатшими 10% і найбіднішими 10% населення	10 : 1
8. Частка населення, що живе за межею бідності	10%
9. Співвідношення мінімальної та середньої зарплат	1 : 3
10. Мінімальна погодинна зарплата	3,00 долари
11. Рівень безробіття (з урахуванням прихованого безробіття)	8–10%
12. Кількість злочинів на 100 тисяч населення	До 5 тис. випадків
13. Рівень депопуляції населення	50 : 50
14. Поширеність розладів психіки на 100 тисяч населення	До 284 осіб

Обчислення індексу людського розвитку передбачає визначення відповідних індексів за кожним індикатором та кожною складовою. Індекси визначаються з використанням прийнятих за стандарт максимальної і мінімальної величин показників, які відіграють, відповідно, роль цільових орієнтирів та відправного пункту розвитку (табл. 2.6.).

Власне за даним показником, у загальному рейтингу серед 184 країн світу, у 2017 р. Україна посіла 81 місце (у 1990 р. – 45 місце). При цьому, за критеріями досліджуваного індексу, в Україні був визнаний найкращий стан справ з освітою та грамотністю, помітно гірший – зі здоров'ям та довголіттям, а найгірший – з рівнем життя (економічним розвитком).

Згідно концепції людського розвитку збільшення матеріального добробуту не виступає самоціллю. Важливим є не сам факт збільшення матеріального багатства, а те, яку користь воно приносить суспільству, формами прояву чого може бути збільшення тривалості життя та освіченості населення. Звісно що людський розвиток можуть демонструвати й інші

індикатори (індекс фізичної якості життя (PhysicalQuality-of-LifeIndex), істинний показник прогресу (Genuine Progress Indicator), індекс розвитку з урахуванням нерівності статей (Gender-related Development Index), план добробуту Вандерфорда-Райлі (Vanderford-Rileywell-beingschedule), індекс якості життя за версією Economist Intelligence Unit (The Economist Intelligence Unit's qualityof-lifeindex), валове національне щастя (Gross National Happiness), але вважається, що без забезпечення можливості прожити довге і здорове життя, отримати освіту, інші можливості людини вкрай важко реалізувати.

Таблиця 2.6.

Індикатори якості життя України протягом 1990 – 2017 рр. [56]

Індикатори якості життя	Роки						
	1990	2000	2005	2009	2010	2011	2017
Індекс людського розвитку - Human Development Index - HDI	0,707	0,669	0,712	0,72	0,725	0,729	0,734
Рейтинг у світовому рангу країн	45	67	68	75	79	75	81
Кількість країн, що входять до рейтингу	123	154	174	174	187	187	184
<i>Складові HDI:</i>							
Індекс освіти (очікуване середнє число років навчання) - Education index	0,711	0,782	0,839	0,857	0,858	0,858	0,860
Індекс здоров'я (очікувана тривалість життя при народженні) - Health index	0,786	0,747	0,749	0,756	0,76	0,765	0,75
Індекс доходу (ВНД на душу населення) - Income index	0,632	0,513	0,574	0,577	0,583	0,591	0,587

Джерело: складено автором за даними: Доповідь про людський розвиток 2017 року (ПРООН): Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/2018-report>.

Вітчизняні науковці, спираючись на значно більшу і глибшу статистичну базу, розробили власну методику розрахунку індексу людського розвитку, яка враховує 33 показника, об'єднаних у шість блоків – відтворення населення, соціальне середовище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта.

Зв'язок між людським розвитком і рівнем життя лежить на поверхні, тому що і перший, і другий термін стосується одного предмету дослідження,

але людський розвиток – це термін, що широко застосовується в теоретичних концепціях західних наукових шкіл, а рівень життя – у вітчизняних.

За визначенням В. О. Мандибури, особливість категорії “рівень життя” полягає в тому, що вона не може бути відображена якимось одним показником і об’єктивно визначається широким спектром характеристик, кожна із яких стосується лише окремого елемента або певного прояву відносин, які виникають в процесі функціонування суспільства [34, с. 8]. Науковець зазначає, що рівень життя людини залежить від рівня задоволення її потреб. Взагалі класифікація потреб є різною. Найбільш відомою з них є ієрархія потреб А. Маслоу, яка говорить про те, що спочатку людина задовольняє свої базові (фізіологічні, потреба у безпеці) потреби, а потім вторинні (приналежність до групи, самореалізація).

Термін «потреба» тісно пов’язано із рівнем життя, оскільки, чим вищим є рівень життя, тим більш розвиненими, різноманітними можуть бути потреби, та можливості і блага, що їх задовольняють. Якщо в країні низький рівень життя, то більшість людей може розраховувати лише на задоволення своїх базових (фізіологічних) потреб. Із зростанням рівня життя мова може йти про те, що одна й та сама потреба може задовольнятися по-різному. Наприклад, потреба у їжі – людина може харчуватися простою їжею, приготовленою власноруч, а може – вишуканими стравами у ресторанах. Наведений приклад свідчить про те, що вибір благ, які задовольняють базові потреби залежить від рівня доходу. Зазвичай, кожна держава гарантує певний рівень доходу своїм громадянам.

Більшість країн з високим рівнем розвитку гарантують своїм громадянам вищий, порівняно із іншими країнами, мінімальний гарантований рівень доходів.

Україна, обравши шлях на Європейську інтеграцію, має очікувати не лише європейські ціни на товари та послуги, але поступово наблизитися до європейських стандартів життя, і, в першу чергу, рівня доходів. Із зростанням рівня життя можуть виникати потреби у якісних умовах проживання,

ставитися нові вимоги до безпеки продуктів харчування, до якості медичних послуг, до правової захищеності, до безпеки оточуючого середовища, до соціального оточення тощо.

Є такі потреби, задоволення яких, на нашу думку, не повинно залежати від рівня доходу. Це можливість задоволення потреби у захисті своїх прав у суді, у реалізації прав громадянина, задоволення потреби у чистому повітрі, якісній питній воді, якісних дорогах, у безпеці оточуючого середовища тощо. Частина цих потреб є первинними, частина вторинними, але всі вони характеризують якість життя. Створенням благ, здатних задовольнити ці потреби, опікується держава. Тому від органів державної влади залежить створення сприятливого середовища для життя і праці.

Поки що такого середовища не створено. Хоча у ст.3 Конституції України зазначено, що “права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави” [23]. Стосовно нашого предмета дослідження до таких прав віднесемо: право на соціальний захист; пенсії та інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування багатьох людей, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму (ст. 46); право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43); право на житло, держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім’ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); право на охорону здоров’я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право на безпечне для життя і здоров’я довкілля (ст. 50) та ін.

Від так, забезпечення достатнього рівня життя, згідно з Конституцією України, є обов’язком держави. Достатнім в Україні, відповідно до аналізу нормативно-правової бази [30, с.122-124], вважається рівень життя у розмірі прожиткового мінімуму, який є базовим соціальним стандартом. Від його

розміру залежить рівень оплати праці, пенсій, соціальних допомог та виплат. Розмір прожиткового мінімуму застосовується і для загальної оцінки рівня життя в Україні. Неодноразово вітчизняні науковці [29; 43; 58] наголошували на тому, що розмір прожиткового мінімуму занижений.

Для покращення ситуації щодо рівня доходів населення можна запропонувати наступні заходи: підвищити прожитковий мінімум принаймні до його фактичного розміру; при оподаткуванні доходів громадян враховувати розмір сім'ї (кількість утриманців) у родині, як це практикується у країнах Європейського Союзу, – чим більша кількість утриманців – тим менша ставка оподаткування доходів фізичних осіб; провести повну індексацію доходів громадян; знизити податок на додану вартість для окремих категорій товарів (медикаменти, продукти харчування вітчизняного виробництва, комунальні послуги тощо).

Таким чином, можна стверджувати, що рівень життя є інтегральним показником розвитку суспільства. Його рівень безпосередньо залежить від рівня доходів населення і їх купівельної спроможності.

Сьогодні в Україні спостерігається зниження купівельної спроможності, а відтак і реальних доходів населення. Для їх підтримання пропонуємо збільшити соціальні стандарти, зменшити податкове навантаження, знизити податок на додану вартість для окремих категорій товарів і послуг. Вище зазначені пропозиції зможуть на нетривалий час компенсувати зменшення реальних доходів. Першочерговим, з огляду на довгострокову перспективу, є створення умов для розвитку вітчизняного виробника, який би виробляв продукцію з високою часткою доданої вартості, оскільки першоджерелом формування доходів населення є зростання продуктивності національної економіки на основі повної реалізації її трудового потенціалу.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

3.1. Напрями розвитку системи надання соціальних послуг населенню

Досягнення реальної соціальної орієнтованості бюджетної політики можливе лише при визначеності цілей та пріоритетів у відповідних галузях. Виходячи з цього бюджетна політика має зосереджуватися на концентрації фінансових ресурсів на тих напрямках розвитку соціальної сфери, які є вирішальними для забезпечення сталого економічного зростання та соціальної справедливості.

Важливою проблемою є визначення пріоритетів бюджетного фінансування. Бюджетні видатки потрібно сконцентрувати на найбільш важливих соціально-економічних програмах. Також особливу увагу потрібно звернути на організацію державних видатків в установах і закладах бюджетної сфери. Необхідно провести раціоналізацію цих установ з метою підвищення їх спроможності надавати якісні послуги громадянам, підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Потрібно створити умови, за яких кожен розпорядник бюджетних коштів мав би не тільки витрачати бюджетні кошти, а й забезпечити результативність своєї діяльності. Тобто відповідати за якість надання населенню відповідних послуг, зокрема, медичних, освітніх, культурних, житлово-комунальних тощо.

Основні напрями бюджетної політики мають визначати соціальні пріоритети на середньострокову перспективу, механізми їх досягнення та загальні пропорції розподілу додаткових ресурсів бюджету, які з'являтимуться у держави внаслідок економічного зростання.

Збільшення обсягів фінансування галузей соціальної сфери має супроводжуватися реформою її управління та переходом на програмно-цільові методи формування та виконання бюджету. Необхідно здійснити інституційні зміни соціальної сфери в цілому і бюджетних галузей зокрема.

Становлення нової системи соціальних послуг повинне супроводжуватись заходами державної політики, спрямованими на розвиток ринку соціальних послуг, зокрема запровадженням системи державного замовлення на соціальні послуги та соціального контракування як державних, так і недержавних надавачів таких послуг [27, с.43].

Доцільно здійснити наступний комплекс заходів, спрямованих на впровадження основних засад диверсифікації постачальників послуг соціальної сфери.

По-перше, забезпечити поступовий перехід від утримання установ соціального захисту та обслуговування до фінансування витрат на безпосереднє надання соціальних послуг сім'ям та окремим особам, задля чого слід визначити:

- соціально та економічно обґрунтований перелік (мінімальний стандарт) соціальних послуг, що гарантуються державою на безоплатній основі особам та сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах, диференційований за характером та рівнем впливу зазначених обставин на працездатність конкретної особи та якість життя сім'ї;

- умови (диференційований перелік складних життєвих обставин), за яких особи та сім'ї визнаються як такі мають право на безкоштовне отримання тієї чи іншої соціальної послуги, передбаченої законом;

- методику розрахунку вартості конкретної послуги на одного отримувача залежно від того, кому надається послуга (одиноким особам похилого віку, інвалідам або хворим, не здатним до самообслуговування), в якій формі вона надається (вдома за місцем проживання, у стаціонарних закладах, у закладах денного перебування) та з урахуванням регіональних особливостей (транспортна доступність і вартість проїзду, абсолютна та

відносна кількість населення, яке потребує соціальних послуг; вікові, шлюбні, сімейні та інші характеристики потенційних отримувачів послуги);

- стимули ефективного використання бюджетних та власних коштів стаціонарними закладами на підставі методики розрахунку вартості соціальних послуг;

- механізм надання платних соціальних послуг особам та сім'ям, які їх потребують, але не підпадають під категорії тих, що опинилися в складних дитячих обставинах;

- критерії та інструменти визначення груп отримувачів соціальних послуг шляхом переходу від категоріального розподілу груп споживачів до їх визначення на основі ступеня їх спроможності самостійно оплачувати послуги;

- механізм соціального замовлення та надання соціальних послуг недержавними установами зокрема за рахунок фінансування безоплатних соціальних послуг з бюджету для недержавних (громадських, приватних тощо) установ;

- механізм забезпечення дотримання усіма надавачами послуг вимог до змісту, умов та процесу надання послуг з урахуванням їх призначення, специфіки цільової групи, територіальних особливостей;

- форма і характер санкцій за недотримання вимог щодо змісту і якості наданих послуг[27, с.45-46].

По-друге, слід розробити єдину для різних відомств схему оцінювання потреб осіб та сімей, які потребують соціальних послуг. Враховуючи тенденцію старіння населення, необхідно розробити та законодавчо закріпити стандарт первинного оцінювання потреб у послугах догляду людей похилого віку та методичні рекомендації до них. Вважаємо, що це внесе суттєві зміни у діяльність існуючої мережі територіальних центрів, стаціонарних установ та закладів денного перебування для людей похилого віку. Розробку єдиної схеми оцінювання потреб покласти на фахівців ліквідованої Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, які

мають відповідний досвід, із залученням фахівців Державного інституту розвитку сім'ї і молоді, Центру перспективних соціальних досліджень Мінпраці та НАН України.

По-третє, для прийняття рішення про надання соціальних послуг за рахунок держави запровадити систему розробки індивідуальних планів соціального захисту, які мають включати: обстеження матеріального стану особи (сім'ї), формування переліку найбільш відповідних заходів соціальної підтримки та визначення порядку їх надання. Держава через систему міжбюджетних трансфертів вирівнювання має фінансувати діяльність з надання соціальних послуг саме в обсязі гарантованих мінімальних стандартів. Слід визначити та затвердити методики оцінки майнового стану сімей і ступеню їх нужденності, а також перелік категорій осіб та сімей, які мають право на отримання безкоштовних соціальних послуг (крім соціальних виплат) у межах мінімальних стандартів для відповідної групи.

По-четверте, з метою удосконалення системи фінансування соціальних послуг розробити та ввести механізм соціального замовлення, демонополізувавши ринок послуг соціальної сфери, а саме:

- розмежувати видатки на виконання делегованих державою і власних повноважень органів місцевого самоврядування;
- конкретизувати повноваження місцевих бюджетів щодо реалізації заходів по галузях бюджетної сфери та запровадити чіткі критерії для визначення об'єктів фінансування (видів соціальних послуг та суб'єктів їх надання) відповідно до місцевих потреб;
- переглянути механізм перерозподілу видатків між державним і місцевими бюджетами та між видатками, що враховуються (не враховуються) при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів;
- переглянути формулу розподілу міжбюджетних трансфертів з метою підвищення фінансової спроможності регіонів в частині безпосереднього спрямування доходів місцевих бюджетів на соціальні програми;

- удосконалити методики обчислення доходів та видатків місцевих бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, та коефіцієнта вирівнювання, для розрахунку обсягу коштів, що передаються з місцевих бюджетів до державного;

- доповнити Закон України «Про соціальні послуги» розділом «Соціальне замовлення соціальних послуг» і привести у відповідність до внесених змін підзаконні акти, що регулюють діяльність місцевих бюджетних установ із надання соціальних послуг;

- зміцнити фінансову базу органів місцевого самоврядування в т.ч., шляхом реформування місцевих податків та зборів;

- посилити спроможність місцевих бюджетів та знизити роль цільових субвенцій з державного бюджету на реалізацію соціальних програм;

- створити механізми залучення (на конкурсній основі, шляхом укладання контракту) до надання соціальних послуг (зокрема, безкоштовних для особи, за рахунок бюджету) широкого кола зацікавлених установ, в т.ч. приватних;

- розробити та запровадити чітку методику формування замовлення на послугу соціальної сфери на підставі угоди, яка має включати в себе завдання на соціальне обслуговування для постачальників з боку замовника, конкретні параметри послуги, виходячи з державних соціальних стандартів, визначення цільової групи – отримувачів послуги та механізми цільового характеру надання, погоджену максимальну вартість надання послуги, очікувані результати (у вигляді позитивних змін для цільової групи отримувачів), відповідальність постачальника за дотримання параметрів технічного завдання і досягнення результатів;

- розробити та запровадити методику моніторингу виконання замовлення на послуги соціальної сфери на основі визначення ступеня дотримання якісних та кількісних параметрів замовлення і досягнення передбачених результатів;

- посилити вимоги до адресності послуг, які надаються соціальними службами, та відійти від практики оцінювання якості їх роботи за кількісними показниками (кількість осіб, охоплених заходами; кількість проведених заходів тощо) [27, с.47-48].

По - п'яте, з метою розширення переліку соціальних послуг і можливостей їх надання сім'ям та окремим особам, цільового стимулювання місцевих соціальних бюджетів необхідно визначити собівартість соціальних послуг задля запровадження: 1) механізму надання платних соціальних послуг групам населення, які не входять до переліку категорій, які мають право на отримання безкоштовних соціальних послуг у межах мінімальних стандартів для відповідної категорії, 2) механізму спрямування коштів до фінансування соціальних видатків місцевих бюджетів (в т.ч., інтегрованих соціальних служб, ЄСВ та інших установ, які надають соціальні послуги згідно державних гарантій).

Слід також запровадити регіональну диференціацію переліку соціальних послуг, що надаються, та визначати пріоритетні напрями їх фінансування відповідно до специфічних потреб місцевих громад та осіб, яким вони адресуються, з огляду на соціально-економічні особливості регіону. Започаткувати систему соціального планування на місцевому (регіональному) рівні, на основі якої:

- визначати пріоритети місцевої (регіональної) соціальної політики громади щодо здійснення соціальних послуг;
- залучати надавачів послуг і розподіляти бюджетні кошти;
- розробляти соціальні плани відповідно до чинного законодавства та пріоритетів, визначених центральними органами влади, але з урахуванням місцевої специфіки;
- готувати та подавати пропозиції до центральних органів виконавчої влади з метою формування бюджетної політики в соціальній сфері на підставах адресності та врахування регіональних потреб.

Таким чином, система соціального захисту має бути загальнодержавною, тобто будуватися на єдиних методологічних підходах, бути спрямованою на соціальний захист усіх громадян України і розвиватися на принципах стабільності, перспективності, соціальної справедливості, простоти, доступності, індивідуальності, достатності.

3.2. Вдосконалення бюджетного механізму забезпечення соціальних гарантій населення

Зазначимо, що нині бюджетне фінансування займає провідну роль у фінансуванні соціальної сфери. Разом з тим, механізм бюджетного забезпечення не є досконалим та потребує удосконалення бюджетної політики в соціальній сфері. У процесі використання бюджетних коштів на соціальний захист населення нагромадилися серйозні проблеми: вимагає перегляду процес планування видатків на фінансування соціальних гарантій населення, необхідним є їх упорядкування, визначення обсягу видатків бюджету на основі мінімальних державних соціальних стандартів послуг, розв'язання суперечностей, пов'язаних із фінансуванням делегованих державою повноважень органам місцевого самоврядування у сфері надання соціальних гарантій населенню, вдосконалення системи соціальних пільг, що надаються різним категоріям населення відповідно до чинного законодавства, розв'язання проблеми оцінки ефективності та результативності фінансування окремих соціальних програм.

Однією із основних складових бюджетного механізму забезпечення соціальних потреб як зазначалося в першому розділі роботи виступає бюджетне планування та прогнозування, важливість яких полягає в тому, що держава за їх допомогою визначає свої фінансові можливості для прийняття рішень щодо економічного та соціального розвитку як всієї держави, так і окремих її регіонів.

Недосконалість чинного законодавства з питань планування на перспективу, а також відсутність Закону України «Про запровадження програмно-цільового методу бюджетування» негативно впливає на стан усієї системи стратегічних і програмних документів. Як наслідок за відсутності належної системи стратегічних і програмних документів бюджетні програми не узгоджені з пріоритетами розвитку. Більше того, процедура визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку в Україні не розвинута.

Відчутні складнощі існують у плануванні місцевих бюджетів на коротко- та середньострокову перспективу. Відсутня система взаємоузгодження стратегічних пріоритетів регіонального розвитку один з одним та із загальнодержавними пріоритетами розвитку.

За цих обставин перспективним напрямом у бюджетному плануванні має стати широке застосування у бюджетній практиці програмно-цільового методу. Цей підхід передбачає, що будь-які бюджетні видатки мають здійснюватись на цілі, що відповідають середньостроковій або довгостроковій стратегії розвитку держави. Кожен керівник органів влади чи бюджетної установи повинен планувати витрачання коштів з найкращим результатом і мінімальними затратами згідно із пріоритетами державної політики чи рішеннями територіальної громади [79, с.4].

За такого підходу увага зосереджується не на тому, як витратити більше коштів на соціальну сферу, а на тому, як надані послуги відповідають потребам громадян.

Відповідно для визначення результативності програм розробляється низка показників, за допомогою яких можна оцінити результати використання коштів.

Аналіз центральних проблем бюджетного регулювання фінансових потоків дозволяє обґрунтувати певні напрями їх вирішення (табл.3.1.).

Таблиця 3.1.

Проблеми бюджетного регулювання фінансових потоків та напрями їх вирішення

Сутність проблеми	Напрямок вирішення
Слабкість власної ресурсної бази органів місцевого самоврядування, що обмежує формування власних фінансових потоків на рівні регіонів	Створення передумов для розбудови власної ресурсної бази діяльності органів місцевого самоврядування
Реформа податкової системи, яка ще більше скоротила доходи можливості генерування фінансових потоків на місцях (наприклад, скасування ринкового збору в таких містах, як Харків, Чернівці, Хмельницький призвели до значних втрат бюджету)	Пошук альтернативних джерел наповнення місцевих бюджетів
Система функціонування міжбюджетних трансфертів, яка породжує утриманство, знижує ефективність використання фінансових потоків та сприяє їх односторонньому руху без відповідної віддачі	Реформувати систему міжбюджетних трансфертів з акцентом на зацікавленість органів місцевого самоврядування у ефективному використанні наявного фінансового потоку як головної умови залучення наступного
Синхронізація доходів і видатків місцевих бюджетів	Може бути досягнуте завдяки удосконаленню формування доходної частини місцевих бюджетів та завдяки удосконаленню системи бюджетного вирівнювання
Реакція бюджетного регулювання на зміну фази економічного циклу	Скорочення тривалості фаз ділового циклу вимагає універсалізації бюджетного регулювання. у першу чергу у контексті пристосування до частих змін економічної кон'юнктури, що виключає розробку двох систем бюджетного регулювання, одна з яких буде використовуватися у період кризи, а інша – у період поживлення економіки.

Джерело: Складено автором за даними: Паєнтко Т. В. Бюджетне регулювання фінансових потоків в сучасних умовах // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=758>.

Виходячи з цього, механізм бюджетного регулювання фінансових потоків має враховувати такі аспекти:

- пріоритетність ринкових механізмів у регулюванні фінансових потоків;
- збалансованість фінансових потоків як головна умова макрофінансової стабільності;

– синхронізація фінансових потоків, як головна умова забезпечення повного фінансування необхідних напрямів у діяльності регіонів [41].

Слід зауважити, що значним недоліком бюджетного механізму є кошторисне фінансування, що породжує по суті залишковий метод фінансування. Тобто на соціально-культурну сферу витрачається стільки фінансових ресурсів скільки їх залишилося після розподілу на розвиток економіки, державного управління, оборони тощо. А головне, що кошторисний метод фінансування не має на меті отримання ефекту від витрачання бюджетних коштів. Адже само по собі виділення коштів з бюджету ще не означає одержання ефекту. Якщо головна мета приватного сектору – прибуток, то для державного сектору, зокрема, бюджетної сфери головним є створення суспільних благ і задоволення потреб суспільства в освіті, охороні здоров'я, духовному і фізичному розвитку та в соціальному захисті. Тобто бюджетне фінансування соціальної сфери повинно здійснюватися результативно і прагнути до максимальної віддачі від використання грошових коштів.

На нашу думку, пріоритетним напрямом реформ у соціальній сфері має стати зміна політики доходів, що передбачає зміну пріоритету переважної підтримки вразливих верств населення на соціальний захист працюючих. Така трансформація не лише приведе до підвищення рівня життя населення, подолання бідності та зменшення рівня майнового розшарування, а й спричинить підвищення мотивації економічної активності та зайнятості, скорочення патерналістських очікувань та утриманських настроїв у суспільстві, сприятиме формуванню необхідних надходжень до фондів соціального страхування та бюджетів усіх рівнів. Подальший розвиток системи соціального захисту населення має включати підвищення якості та адресності соціальної допомоги, що надається вразливим верствам населення, масштабну оптимізацію комплексу соціальних пільг та переведення їх на адресні засади, диверсифікацію системи надання соціальних послуг.

Таким чином соціальну сферу можна представити як комплексну систему з надання суспільно значущих соціальних послуг (у галузях охорони здоров'я, освіти і науки, соціального захисту і соціального забезпечення, духовного та фізичного розвитку), що безпосередньо визначають можливості людського розвитку, рівень і якість життя населення, а також відповідають історичним стандартам суспільства. Запропоноване визначення соціальної сфери поєднує як економічний, так і соціологічний підходи, що представлені у роботах представників вітчизняних наукових шкіл, оскільки очевидно, що надання соціальних послуг неможливо без існування відповідної інфраструктури та регулюючих інститутів і супроводжується формуванням відносин, що виникають у процесі надання послуг (рис. 3.1.).

Рис. 3.1. Узагальнена схема складових соціальної сфери

Слід зазначити, що існуючі методичні підходи до аналізу бюджетного забезпечення розвитку соціальної сфери ґрунтуються на використанні макроекономічних показників (оцінка соціальних видатків щодо ВВП або сукупних видатків бюджету), які, проте, не дозволяють простежити соціально значущий ефект від нарощування фінансування соціальних видатків. При застосуванні таких підходів послаблюється прозорість та адресність бюджетної політики, втрачається бачення важливих пропорцій, необхідних для планування розподілу коштів.

Тому інформаційно-методичне забезпечення досліджень соціальної спрямованості бюджетної політики має спиратися на цілісну систему показників, що характеризуватимуть не лише соціальні видатки (блок прямих індикаторів), а й їх результати для розвитку соціальної сфери та суспільства в цілому (блок непрямих або результативних індикаторів).

Результативні індикатори мають оцінювати рівень життя та стан здоров'я населення, доступність та якість освітніх і медичних послуг, які є найбільш чутливими до змін бюджетного забезпечення. І хоча будь-яке покращання обраних критеріїв вже буде свідчити про результативність соціальної політики, для оцінки прогресу доцільним є встановлення цільових індикаторів, значення яких обґрунтовані відповідно до національного законодавства та програмного оточення, стандартів розвинених країн або методом експертних оцінок.

Вважаємо, що зіставлення прямих показників для оцінки соціальної спрямованості бюджетної політики з результативними показниками розвитку соціальної сфери дозволить встановити безпосередній зв'язок між нарощуванням обсягів фінансування соціальної сфери та якістю соціальних послуг, що надаються населенню.

Отже, подальший розвиток бюджетного забезпечення соціальної сфери в Україні має ґрунтуватися не на нарощуванні обсягу соціальних видатків, а на підвищенні їх ефективності, а також доступності та якості відповідних послуг. Реалізація цього завдання потребує впровадження нових управлінських підходів до планування соціальних видатків; удосконалення міжбюджетних відносин; визначення ступеня участі та повноважень основних партнерів у фінансуванні й адмініструванні соціальних програм; диверсифікації системи надання соціальних послуг; завершення впровадження соціальних стандартів; запровадження системи критеріїв та індикаторів для моніторингу й оцінки досягнення визначених цілей.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У випускній кваліфікаційній роботі здійснено узагальнення теоретичних та практичних засад механізму формування та реалізації бюджетної політики у соціальній сфері, що виявляється в обґрунтуванні заходів для формування ефективного механізму фінансового забезпечення соціальних видатків в Україні. За результатами проведених автором досліджень у роботі зроблено такі основні висновки.

По-перше, соціально-економічна ситуація, що склалася у нашій країні, зумовлює необхідність формування адекватної системи соціального захисту населення. Актуальним питанням є створення ефективно реформованої соціальної сфери, яка повинна бути розрахована не тільки на окремі категорії громадян, які безпосередньо потребують захисту, а й на максимальний розвиток економіки, стимулювання трудових зусиль кожного працездатного члена суспільства.

По-друге, на основі аналізу досвіду політики соціального захисту країн Євросоюзу встановлено, що в розвинутих країнах подолання протиріч між фінансовими можливостями і потребами соціального захисту вбачається в раціональному (з врахуванням конкретних соціально-економічних і історичних факторів) поєднанні соціального страхування та соціального забезпечення і соціальної допомоги держави, причому в перспективі передбачається переважний розвиток інституту соціальних допомог. Важливим напрямком зміцнення фінансової стійкості системи соціального захисту населення визнається скорочення видатків за рахунок активізації ринку праці і зростання кількості зайнятих, що одночасно сприяє збільшенню бази оподаткування та бази нарахування страхових внесків.

Довгострокові перспективи у сфері фінансування соціального захисту визначаються як глобальними так і національними факторами. Різні фінансові інститути і структури соціального захисту тісно взаємозв'язані між собою і мають розвиватися як система.

По-третє, заходи розвитку людського капіталу мають фрагментарний характер, відсутня системна політика розвитку людського капіталу на всіх рівнях державного управління, питання якості життя не визнане пріоритетом соціально-економічного розвитку України та її регіонів.

По-четверте, обґрунтовано, що за сукупною часткою соціальних видатків відносно ВВП Україна не поступається перед розвинутими країнами в Україні більша частина соціальних видатків поглинається видатками на соціальний захист і соціальне забезпечення. Високий ступінь соціально-економічної нерівності, значна частка бідного населення в країні впливають на щорічне зростання обсягу соціальних трансфертів, які часто називають «...непродуктивними видатками».

Встановлено, що основною проблемою функціонування галузі охорони здоров'я є, перш за все, недостатній рівень забезпечення населенням гарантованим безоплатним рівнем медичної допомоги, який передбачено Конституцією України. За рахунок бюджетних коштів фінансуються не медичні послуги (їх якість, своєчасність та ефективність), а поточне утримання закладів охорони здоров'я.

Визначено, що для активізації розвитку освіти, поліпшення її якості необхідно поступово довести обсяг видатків на освіту за рахунок бюджетних коштів до законодавчо встановленого рівня та забезпечити перехід освіти на нормативне фінансування на основі відповідних державних соціальних стандартів. Поряд з цим надання їм більшої самостійності у напрямках використання ресурсів, виокремлених за нормативами, дозволить ефективніше використовувати обмежені фінансові ресурси.

По-п'яте, встановлено, що відсутність цілісної фінансової стратегії соціального захисту населення негативно позначається на проведенні практичної соціальної політики на усіх рівнях державного управління. В зв'язку з цим визначено, що ефективність політики соціального захисту населення має досягатись за рахунок практичного використання поетапних кроків у вирішенні соціальних проблем держави: аналізу стану та основних

проблем розвитку системи соціального захисту населення; формування основних пріоритетів та цілей у сфері соціального захисту населення; формування та реалізації механізму фінансового забезпечення соціального захисту населення.

По-шосте, в умовах ринкової економіки фінансові проблеми соціальної сфери повинні розв'язуватися не тільки завдяки бюджетним коштам та коштам фондів державного соціального страхування, а й завдяки державному сприянню розвитку альтернативних джерел фінансування соціальних гарантій. Такими джерелами є кошти позабюджетних фінансових інститутів, до яких відносяться недержавні пенсійні фонди, комерційні банки, страхові компанії тощо, які працюють як фінансові посередники з надання населенню соціальних послуг. В Україні відбувається становлення даних фінансових інститутів і завдання нашої держави полягає у створенні на законодавчому рівні сприятливих умов для функціонування недержавних фінансових установ, створення сприятливого інвестиційного клімату для поповнення їх фінансовими ресурсами, впровадження дієвої системи контролю за їх діяльністю.

Обґрунтовано, що в умовах існування численних соціальних ризиків та недосконалості державної соціальної політики в Україні формування системи фінансового забезпечення соціальних видатків держави має відбуватися на основі використання фінансових ресурсів різних соціальних партнерів, що може стати ефективним механізмом пом'якшення ризиків людського розвитку. Адже забезпечує досягнення і спрямування у соціальну політику нових продуктивних комбінацій фінансових ресурсів і є одним з головних чинників зростання соціального та людського капіталу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Башняк О. С. Фінансове право: Навч. посіб. — Тернопіль: ПП Шпак В. Б., — 2017. — 248 с.
2. Берлач А. І. Фінансове право України: Навч. посіб. для дистанційного навчання. — К.: Університет «Україна», 2016. — 288 с.
3. Білоус І. Досвід країн ЄС у сфері соціальної підтримки населення //Світ фінансів.- 2010.-№1.- С. 165-169.
4. Білоус І.І. Фінансове забезпечення подолання бідності в Україні / Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». – Тернопіль: ПП ВКФ «Політек», 2010. – 20 с.
5. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. – К.: Либідь, 2000. - 654 с.
6. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. - [Електронний ресурс] - Режим доступу: [<http://www.viche.info/journal/960/>].
7. Булавинець В. Місцеві бюджети як джерело фінансування людського розвитку // Світ фінансів. – 2012. - №4 (17). – с. 166-174.
8. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6т. /Редкол.: М.Я. Азаров (голова) та ін.– К.: НДФІ, 2004.– Т.2: Соціальна спрямованість бюджетної політики / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, Е.М. Лібанова та ін.– 376с.
9. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI // Голос України. – 2010. - №143 від 04 липня 2010 року.
10. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України. — К.: Центр навчальної літератури, 2004.
11. Василик О.Д. Бюджетна система України: підруч. для студ. екон. спец. ВНЗ / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.

12. Відомості про розмір прожиткового мінімуму в Україні за 2007-2017 рр. / [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/>.
13. Гнибіденко І.Ф. Інноваційна модель системи соціального захисту населення //Проблеми науки.- 2007.-№2.-С.7-12.
14. Декларация МОТ «О социальной справедливости в целях справедливой глобализации» [Електронний документ] (97-я сессия Международной конференции труда 10.06.2008, Женева) – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@cabinet/documents/publication/wcms_100193.pdf
15. Загальні (галузеві) принципи права соціального захисту [Електронний документ] // Право соціального захисту. Становлення і розвиток в Україні. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/173/5561.html>.
16. Заїчко І.В. Роль бюджетної політики у забезпеченні фінансової незалежності органів місцевого самоврядування / І.В. Заїчко // Наукові праці НДФІ. – 2010. - №1 (50). – С. 47 - 55.
17. Звіти про виконання державного бюджету України за 2011-2017 рр. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.budget.rada.gov.ua/kombjudjet/control/>.
18. Иноземцев В. Возвращение Европы. В авангарде прогресса: социальная политика в ЕС // Международная экономика и международные отношения. – 2012. - №2. – С.3-14.
19. Качковська О. Новий Бюджетний кодекс: аналіз найважливіших змін / О. Качковська // Баланс – бюджет. – 2010. - №34 – 35 (289-290) від 23 серпня 2010 року – С. 47-48.
20. Кір'ян Т., Шаповал М. Концептуальні питання соціальної реформи //Україна:аспекти праці. - 2013.-№5.-С.20-23.
21. Кір'ян Т., Шаповал М. Як вирішити проблему надання державної підтримки малозабезпеченим сім'ям //Україна: аспекти праці.-2018.-№4-С.20-22.

22. Клівіденко Л.М. Фінансове забезпечення соціального захисту населення України : Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Клівіденко Людмила Миколаївна ; Тернопільський держ. економічний ун-т. - Т., 2006. - 20 с.

23. Коваль О. Я. Реформування пільг і привілеїв в Україні – наближення до європейських стандартів / Коваль О. Я., Тарасенко Л. Л., Яцків Т. Г. – Львів : Галицький друкар, 2009. – 216 с.

24. Ковжарова Е. Особливості застосування найбільш поширених моделей фінансування системи охорони здоров'я. Практичні висновки для України / Е. Ковжарова // Україна: аспекти праці. – 2017. – № 11. – С. 31-38.

25. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР.

26. Концепція соціального забезпечення населення України: Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993р. №3758-ХІІ.

27. Копилов В. А. Моніторинг реалізації бюджетної стратегії та її коригування // Економіка України. — 2013. — №3. — С. 33–39.

28. Кочемировська О.А., Пищуліна О.М. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні. К., НІСД, 2011. – 54с.

29. Кравченко М. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні / Мілена Кравченко // Державне управління та місцеве самоврядування. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2017. – Вип. 3(6). – С. 155-164.

30. Кривобок Ю.В. Основні підходи до визначення вартості безоплатних соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [Електронний документ]. – К.: Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України, 2015. – Режим доступу:http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=109:2010-06-24-05-35-19&catid=26:2010-06-13-21-43-34&Itemid=31.

31. Куценко В. Зміцнення соціальної бази реформ – шлях до подолання бідності // Економіка України. – 2017. - №2. – с.27-33.

32. Лопушняк Г.С. Бюджетне фінансування соціальних видатків в умовах трансформації економіки / Г.С. Лопушняк // Фінанси України. – 2014. – № 10. – С. 38-46.

33. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е.М.Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, 2012. – 496 с.

34. Мандибура В. Розвиток системи захисту прав споживачів як умова зростання якості життя населення України //Україна: аспекти праці.- 2016.-№7.-С. 3-9.

35. Міняйло О. Л. Державне реформування системи соціальних послуг // Економіка та держава. – 2010. – №4. – С.67 – 69.

36. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. – 2-ге вид. доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.

37. Організаційно-правові форми та види соціального захисту [Електронний документ] // Право соціального захисту – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/173/5554.html>

38. Павленко Ю. Світовий досвід функціонування систем соціального страхування. Уроки для України / Ю. Павленко // Україна: аспекти праці. – 2017. – № 6. – С. 30-37.

39. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: монографія /К.В. Павлюк. – К.: НДФІ, 2006. – 584 с.

40. Паєнтко Т. В. Бюджетне регулювання фінансових потоків в сучасних умовах // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=758>.

41. План дій «Україна - Європейський Союз» від 12.02.2016 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_693&p=131.

42. Полозенко Д.В. Видатки бюджету на розвиток людського капіталу // Фінанси України.– 2006.–№4.–С.15-23.

43. Полозенко Д.В. Видатки бюджету-2008 –соціальні видатки // Фінанси України. – 2008. – №2. – С.3 – 8.

44. Полозенко Д.В. Розвиток соціальної сфери як важлива умова економічного зростання України / Д.В. Полозенко // Фінанси України. – 2010. – № 10. – С. 15-20.

45. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про освіту": Закон України від 23.03.1996р. № 100/96-ВР.

46. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [Електронний ресурс]: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602 – III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

47. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України від 23.12.2010 р. № 2857-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.

48. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України від 22.12.2011 р. № 4282-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.

49. Про рівень та якість життя населення України як показник дієвості соціальної державної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/>.

50. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000р. №2017 – III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.

51. Про прожитковий мінімум [Електронний ресурс]: закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. – Режим доступу до закону: <http://www.rada.gov.ua/>.

52. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 № 966-IV[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.

53. Про Стратегію подолання бідності : Указ Президента України від 15.08.2001 р. № 637/2001 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу :[http:// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).

54. Про схвалення Стратегії упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 594-р [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу :[http:// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).

55. Рабинович П. Природне право: діалектика приватного й публічного / П. Рабинович // Право України. – 2014. – №9. – С. 61–63.

56. Савченко Н. Формування концепції соціального захисту населення як пріоритетне завдання економічної політики держави //Вісник КНТЕУ. Спецвипуск.- 2010.-№2.-С.14-18.

57. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні / О. Сергієнко // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 1. – С. 31-37.

58. Сидорчук А. А. Оцінка збалансованості фінансових ресурсів державного соціального страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_2/076-082.pdf.

59. Сидорчук А.А. Моделі реалізації соціального страхування в ринковій економіці: світовий досвід та реалії запровадження в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc>.

60. Скулиш Ю. І. Моделі забезпечення розвитку соціальної сфери в “державих загального добробуту” / Скулиш Ю. І. // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 15. – С. 33-36.

61. Собченко В.В. Трансформація системи державного управління соціальним захистом населення.-Х.: НАДУ при Президентіві України; Автореферат дис. канд. наук з держ.управ. ХРІДУ, 2015.- 20с.

62. Соколик М., Півень М. Сценарії та наслідки підвищення мінімальних соціальних стандартів у 2012-2014 рр. в Україні //Україна: аспекти праці.- 2014.-№4.-С. 21-28.

63. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: монографія / за заг. ред. Ільчука Л.І., Давидюк О.О., Кривобок Ю.В. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2010 – 376 с.
64. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектору / Пер. з англ.- К.: Основи, 1998.- 854с.
65. Тропіна В.Б. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави в Україні / Фінанси України. — 2008. — №5. — С. 15–32.
66. Устинов С.О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України // Юридична наука і практика – 2016. - № 2. – С.90-95 – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnip/2016_2/Ustinov.pdf.
67. Федосов В.М. Сутність і проблематика бюджетотворення: українські реалії / В.М. Федосов, Т.С. Бабич // Фінанси України. – 2008. - №1. – С. 3 – 23.
68. Фещенко Л.В. Вдосконалення бюджетного планування і прогнозування // Вісник економіки транспорту і промисловості – 2014. - №34. – С. 154 – 157.
69. Фінанси: вишкіл студії: Навч. посіб./ За ред. д-р екон. наук, проф. С.І. Юрія. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
70. Фінанси: Навч. посіб./ О.П. Близнюк, Л.І. Лачкова, В.І. Оспіщев та ін./ За ред. І.В. Оспіщева. – К.: Знання, 2006. – 415 с.
71. Фінансове право: Підручник / (Алісов Є. О., Воронова Л. К., Кадькаленко С. Т. та ін.); Керівник авт. колективу і відп. ред. Л. К. Воронова. - Видання друге, виправлене та доповнене. -Х.: Фірма «Консум», 2015. - 496 с.
72. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія економічного зростання / І. Я. Чугунов // Наукові праці НДФІ. -2006. - №2 (35). - С.13 – 18.
73. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку: [монографія] / І. Я. Чугунов. – К. : НІОС, 2003. – 488 с.

74. Шульга Н.В. Співвідношення понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» [Електронний документ] // Митна справа. – Ч.2. – 2014. – № 4 (76). – С.24-28. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/
[ms](#).

75. Юрій С. І., Бескид Й. М. Бюджетна система України: Навч. посібник. — Київ: НІОС, 2006. — 396 с.